

१३. प्रजासत्ताक भारताची उपलब्धी आणि आव्हाने

डॉ. डोंगरे एल. बी.

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, हुतात्मा जयवंतराव पाटील महाविद्यालय, हिमायतनगर जि. नांदेड.

26 जानेवारी 1950 रोजी भारत हा जगाच्या नकाशावर एक सार्वभौम, प्रजासत्तक राष्ट्र म्हणुन पुढे आले आहे. 26 जानेवारी 1950 पासून भारताने नव्या सामाजिक, राजकीय, धार्मिक जीवन पध्दतीचा स्विकार करून राजकीय पटलावर मार्गक्रमण करण्याचा प्रयत्न केला आहे. भारताच्या या प्रजासत्ताक वाटचालीने 68 वर्ष पुर्ण केले आहेत. भारताच्या प्रजासत्ताक वाटचालीत भारताला अनेकविध आव्हानांचा सामना करावा लागला आहे. या आव्हानात्मक वाटचाली बरोबर विविध उपलब्धीही भारतीय प्रजासत्ताकाने साध्य केली आहे. 68 वर्षांच्या प्रजासत्ताक वाटचालीत भारतीय लोकशाहीने जागतिक आणि राष्ट्रीय पातळीवर आपले महत्त्वपूर्ण स्थान निर्माण केले आहे. शेजारील राष्ट्रांची लोकशाही अस्थिर अराजकतेकडे मार्गक्रमण करीत आहे तर भारताची लोकशाही अनेक आव्हानांचा सामना करीत अधिक बळकट होत आहे.

स्वतंत्र लोकशाही राष्ट्राची प्रदिर्घ वाटचाल झाल्यानंतर भारत एका नव्या वळणावर उभा आहे. 2020 मध्ये कौशल्यसंपन्न तरुणांचा देश भारत राहणार आहे. विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाच्या, कृषीच्या, अंतराळाच्या क्रांतीने भारतात एका नवसमाजाची निर्मिती करण्याची क्षमता भारतीय लोकशाहीत आहे. 1991 नंतरच्या जागतिकीकरणाच्या प्रवाहातही भारतीय लोकशाहीची वाटचाल आर्थिक महासत्तांच्या दिशेने मार्गक्रमण चालू आहे.

अमेरिका, रशिया, ब्रिटन, चिन सारख्या प्रभावशाली राष्ट्रांना भारताच्या आर्थिक क्षमतेकडे दुर्लक्षून चालणार नाही. 2012 या आणि 26 जानेवारी 2015 या बराक ओबामा यांचा भारत दौरा हा भारताच्या वाढत्या आर्थिक क्षमतेचा प्रभाव दाखवून देणारा आहे. 127 कोटीहून अधिक लोकसंख्या असूनही भारतात अन्नधान्य उत्पादनासारख्या क्षेत्रात भारताने मोठी प्रगती केली आहे. दिर्घकाळ गुलामगिरीत असलेला हा देश 68 वर्षांचा लोकशाही प्रजासत्ताकाची वाटचाल करतो आहे.

घटनाकार डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी एक व्यक्ती, एक मत, एक नागरीक, राष्ट्राची एकता अखंडता, जागतीक शांतता सुरक्षितता या बाबी घटनाकारांनी या राजकीय मुल्यांना घटनेत प्रतिबिंबित केली आहेत. नवसमाज निर्मितीसाठी घटनाकारांनी स्वातंत्र्य, समता, बंधुता न्याय ही राजकीय मुल्य स्विकारली पण ही आधुनिक मुल्य आणि परंपरागत भारतीय परंपरा यामध्ये सततचा संघर्ष भारतीय लोकशाहीत चालू आहे. भारतातील राज्यघटनेने लोककल्याणकारी राज्याची संकल्पना, सक्तीचे मोफत राज्यनियंत्रित शिक्षण, मागासवर्गीयांना राजकीय आणि शैक्षणिक, नौकरीत आरक्षण प्रदान केले आहे. या सर्वांचा परिणाम असा झाला की, हजारो वर्षांपासून जातीव्यवस्थेने, समाजव्यवस्थेने त्यांचे हक्क, स्वातंत्र्य, प्रतिष्ठा, सन्मान हिरावून घेतला होता. त्या वर्गाला, समाजाला संविधानाच्या माध्यमातून त्याला त्याचे हक्क, स्वातंत्र्य, सन्मान मिळाला आणि 68 वर्षात प्रत्येक जातीत एक नवा उन्नत वर्ग तयार झाला. भारतीय राज्यघटनेतील लोककल्याणकारी राज्याची भूमिका आणि मार्गदर्शक

तत्वातील तरतुदीमुळे सरकारने ज्या काही सुधारणा केली. त्याचा परिणाम भारतीय समाजात अस्तित्व नमलेल्या माणसाला अस्तित्व निर्माण करण्याचे काम घटनेने केले आहे. म्हणून मागास प्रवर्गातून आलेल्या चहा विकणाऱ्या सामान्य माणसाचा मुलगा या देशाचा पंतप्रधान होतो हे भारताच्या प्रजासत्ताकाची क्रांतीकारी वाटचाल आहे.

लोकशाही राजकीय व्यवस्थेत राजा हा मातेच्या उदरातून जन्माला येत नाही तर तो माताच्या पेटीतून जन्माला येतो. स्वतंत्र भारताच्या निवडणूक आयोगाने 68 वर्षांच्या राजकीय वाटचालीत 16 लोकसभेच्या आणि 29 घटक राज्यांच्या निवडणुका, चौदा राष्ट्रपतीच्या, उपराष्ट्रपतीच्या निवडणुका, राज्यसभेच्या निवडणुका पारदर्शक, भयमुक्त वातावरणात काही अपवाद वगळता पार पाडल्या आहेत. भौगोलिकदृष्ट्या अवाढव्य आणि गोंधळात टाकणारी विविधता असलेल्या या देशात निवडणूक आयोगाचे व्यवस्थापन आश्चर्यकारक वाटावे असेच आहे.

भारतीय राज्यघटनेने धर्म निरपेक्षता, समाजवाद, सार्वभौमत्व दिले, भारतीय राज्यघटनेमुळे जगण्याचा अधिकार, मतदानाचा अधिकार, स्वातंत्र्याचा अधिकार, शिक्षणाचा अधिकार भारतीयांना प्राप्त झाला आहे. या अधिकारामुळे भारतातील जातीव्यवस्थेत परंपरागत व्यवसायावर आघात झाले आहेत यामुळे भारतामध्ये नवसमाजाची उभारणी होण्यास घटनेमुळे मदत झाली.

भारतीय राज्यघटना ही समाजवादी, धर्म निरपेक्ष होती आणि आहे. म्हणून डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी या दोन बाबींची स्वतंत्र तरतुद केली नाही. तत्कालीन पंतप्रधान इंदिरा गांधी यांनी 1976 च्या 42 व्या घटना दुरुस्तीने संविधानाच्या प्रास्ताविकात समाजवादी धर्मनिरपेक्ष या दोन बाबींची तरतुद केली. धर्मनिरपेक्ष या मुल्यानुसार शासन आणि धर्म यांच्यात कोणताही संबंध असणार नाही. शासन संस्थेत धर्माची लुडबूड चालणार नाही. शासनाचा कोणताही राजधर्म असणार नाही किंवा सरकार कुठलाही निर्णय कोणत्याही धर्माला अनुसरून घेणार नाही. परंतु धर्मनिरपेक्ष संविधान एकीकडे आणि धर्मांध समाज असा संघर्ष अनेकदा झाल्याचे दिसून येते. घरवापसी, धर्मांतरबंदी कायदा यामुळे धर्मनिरपेक्ष भूमिकेवर प्रश्नचिन्ह निर्माण झाले आहे. प्रजासत्ताक भारताच्या राजकीय वाटचालीत अनेक घटना दुरुस्त्या केल्या आहेत. अनेक आव्हानाचा सामना करीत भारतीय प्रजासत्ताकाने 68 वर्ष पुर्ण केले आहे.

घटनाकार डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी उदात्त हेतूने नवसमाज निर्माण करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण घटनात्मक तरतुदी करून समताधिष्ठीत समाज, सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, न्याय निर्माण करण्यासाठी प्रामाणिक प्रयत्न केला आहे. घटनेच्या 68 वर्षांच्या वाटचालीत घटनाकारांचे स्वप्न साकार झाले आहे का ? हा संशोधनाचा विषय आहे. 68 वर्षांच्या प्रजासत्ताक वाटचालीत सामाजिक, आर्थिक, राजकीय समता प्रस्थापीत करता आली नाही. सामाजिक, आर्थिक, राजकीय न्याय निर्माण झाला नाही. भारतात आजही जातीव्यवस्था, धार्मिक असहिष्णुता, गरीबी, बेकारी, भ्रष्टाचार, शिक्षण, आरोग्य, दहशतवाद, रोजगाराची समस्या सोडवण्यात शासन पूर्णपणे अपयशी झाले आहे. वाढत्या लोकसंख्येबरोबर सरकारला नियंत्रण प्रस्थापीत करता आले नाही. जगण्याचा अधिकार घटनेने दिला आहे. परंतु सर्वसामान्य माणसाला राहण्यासाठी हक्काचे घर नाही, शुध्द पाणी, हवा, पर्यावरण, शिक्षण, आरोग्य, वाहतूक, रोजगार, विज या समस्या भारतीय प्रजासत्ताकास आव्हान दिले आहे.

भारतीय राजकारणात पैसा, जात, धर्म, गुन्हेगारी या अपप्रवृत्तीचा प्रभाव वाढल्यामुळे या बाबी भारतीय लोकशाही समोर एक मोठे आव्हान उभे केले आहे. घटनेच्या मार्गदर्शक तत्वात ज्या तरतुदी आहेत त्या तरतुदीच्या अंमलबजावणीमध्ये शासनकर्त्यांची उदासीनता दिसून येते किंवा त्यांच्या प्रभावी अंमलबजावणी अभावी सर्वसामान्य माणसांचे जगणे असाहाय्य झाले आहे. ही सर्व परिस्थिती बदलावयाची झाली तर लोकशाहीच्या मार्गाचा अवलंब करावा लागतो. 1991 नंतर जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत भारताची मिश्र अर्थव्यवस्था संपुष्टात येवून त्या ठिकाणी नवीन अर्थव्यवस्थेचे धोरण स्विकारले आहे. मुक्त अर्थव्यवस्थेने जागतिकीकरण, खासगीकरण, उदारीकरणाच्या धोरणामुळे भारतीय प्रजासत्ताकांसमोर एक मोठे आव्हान उभे केले आहे. संविधानाबाबत बोलतांना डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर म्हणाले होते “जे लोक उपेक्षित राहतील, ज्या लोकांना या राज्यघटनेचा फायदा मिळणार नाही असे लोक ही राज्यघटना जाळून टाकतील आणि घटना समितीने आणि मी एवढ्या कष्टाने हे संविधान लिहिले आहे त्या कष्टाला काहीच अर्थ राहणार नाही. आज सर्वसामान्य माणूस हा पूर्णपणे उध्वस्त झाला आहे. ही सर्व परिस्थिती बदलायची असेल तर या सर्व समस्यांचे समाधान भारतीय संविधानातच आहे. भारतीय संविधानाचा अंमल करणाऱ्या कार्यकारी मंडळाने प्रामाणिकपणे अंमलबजावणी केल्यास घटनाकारांना अभिप्रेत असलेल्या समाज निर्माण होण्यास निश्चितच मदत होईल. भारत एक सामर्थ्यशाली विकसीत प्रजासत्ताक सार्वभौम, धर्मनिरपेक्ष देश म्हणून आपले अस्तित्व कायम टिकवून राहील.

संदर्भ सूची

1. पळशीकर सुहास, जात व महाराष्ट्रातील सत्ताकारण, सुगावा प्रकाशन, पुणे.
2. साळवे दिनकर, 1956 नंतरची दलित चळवळ, दिग्नाग प्रकाशन, पुणे.
3. भोजने भास्कर, अष्टपैलू नेतृत्व बाळासाहेब आंबेडकर.
4. गजभिये गजानन गजभिये, भारिप बहुजन महासंघाची भूमिका आणि राजकारण, वेदमुद्रा प्रकाशन, अमरावती.
5. पवार मखराम, बहुजन महासंघ कशासाठी-कोणासाठी, बहुजन प्रकाशन, मुंबई.